

LUDWIG WITTGENSTEIN

O izvjesnosti

Nakladni zavod Globus
Zagreb, 2007.

ALEKSANDAR JOKSIĆ

S prijevodom djela *O izvjesnosti* Ludwiga Wittgensteina Nakladni zavod Globus nastavlja s prijevodima jednog od najznačajnijih filozofa dvadesetog stoljeća te je time broj njegovih na hrvatski jezik prevedenih djela dostigao ne tako zavidnu razinu od tri naslova. Naime, iako je Wittgenstein za života objavio samo jedno djelo, engleski izdavači su do današnjeg dana izdali velik broj posthumno kompiliranih njegovih bilješki pa je ovaj hrvatski prijevod, pored *Plave i smeđe knjige* (koja je još u fazi pripreme), i više nego dobrodošla prinova. Sastavljeno je od bilježaka pisanim u posljednjih godinu i pol dana njegova života, od čega je zadnja bilješka napisana dva dana prije smrti što, zbog nedostatka vremena za njihovo revidiranje, najvjerojatnije objašnjava nedosljednosti i nedorečenosti unutar teksta. Kako će neki njegovi egzegeti ustvrditi, djelo obilježava *treću* fazu Wittgensteinova filozofskog razvoja te je bitno i zbog toga što se čini da reprezentira njegovo konačno prihvaćanje legitimnosti filozofije te pomak od kritičke, a neki bi rekli i destruktivne pozicije *Filozofijskih istraživanja*, prema jednoj pozitivnijoj perspektivi istih problema.¹ Naime, to djelo posjeduje tematsko jedinstvo nekarakteristično za "kasnog" Wittgensteina; on se ovdje bavi pitanjima koja su tradicionalno poznata kao *epistemološka*, odnosno, po mnogima, središnjim problemom epistemologije – skepticizmom. Formulirajući opovrgavanje skepticizma, on time ujedno pridonosi i koncepciji znanja, sumnje i izvjesnosti. U prikazu što slijedi spomenuti ćemo neke najvažnije momente.

Samo djelo karakteriziraju dvije oprečne pozicije: s jedne strane refutacija skepticizma iz jedne fundacionalističke perspektive pozivanjem na sustav (konceptualni okvir/shemu) posredstvom transcendentnog argumenta i, s druge strane, jedna izrazito relativistička pozicija koja dovodi u pitanje ovu prvu poziciju.

Jedna od ključnih Wittgenstenovih teza jest ta da naša vjerovanja, sumnje i

ČEMU
8.16/17
OŽUJAK
2009.

¹ Vidi, npr., A. C. Grayling (2001) "Wittgenstein on Scepticism and Certainty" i također Anat Biletzki, Anat Matar (2006) "Ludwig Wittgenstein", *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (<http://plato.stanford.edu/entries/wittgenstein/>).

znanje tvore jedan sustav koji ima svoje temelje (102, 83, 105, 126, 246, 449).² Naime, pitajući se bi li mogao vjerovati da je jednom bez znanja bio jako udaljen od Zemlje, Wittgenstein nastavlja: "Ali to uopće ne bi odgovaralo mojim ostalim uvjerenjima. Ne, kao da bih ja mogao opisati sustav tih uvjerenja. Ali moja uvjerenja tvore jedan sustav, jednu zgradu" (102).

Uz tezu o osustavljenosti vjerovanja on dodaje da taj sustav počiva na nekim temeljima koji daju smisao vjerovanjima, tj. neka su temeljna uvjerenja "u tolikoj mjeri čvrsto sadržana u svim mojim pitanjima i odgovorima da to ne mogu ni dotaknuti" (103), a naša slika svijeta nije stečena putem razmišljanja, (84) "već je ona baštinjena podloga na kojoj razlikujem između istinitog i neistinitog" (94, kurziv dodan). To znači da skeptikove sumnje (kao uostalom i spoznajne tvrdnje) imaju smisla samo unutar sustava i na tim temeljima (105), a sumnjati u same temelje bilo bi poput rezanja grane na kojoj se sjedi – to bi značilo negirati same uvjete koji, dajući joj smisao, omogućuju sumnju. Sumnjati u, primjerice, to da odsječena ruka neće ponovno izrasti, ne znači sumnjati u samo tu jednu rečenicu jer nas iskustvo ne uči rečenice koje su izolirane "već nas uči mnoštvo međusobno ovisnih rečenica. Da su one izolirane, mogao bih u njih sumnjati, jer nemam iskustva s njima" (274). Nije moguće da sumnja u rečenice koje imaju temeljnu ulogu unutar sustava ne zahvate cijeli sustav: "Ako se u tome varam, onda nemam nikakvog jamstva da je istinito bilo što što ja kažem" (69). Obrana od skeptikovih prigovora o mogućnosti percepcijskih anomalija (halucinacije, zli demon) i drugih pogreški sastoji se u pozivanju na konceptualni okvir diskursa pri čemu se navode pretpostavke smislenosti tvrdnji i sumnja u te tvrdnje.

S druge strane, "sumnja se iz određenih razloga" (458), a sama zamislivost da *ne-p* nije dovoljan razlog za sumnju u *p* (662). Standardni scenarij skeptičkih hipoteza (kao, npr., onaj s Descartesovim zlim demonom) čini pogrešku ukoliko iz puke logičke mogućnosti da *ne-p* zaključuje na *p* ili pak na opravdanost sumnje u *p*. Mogućnost da nešto ne znamo ne opravdava našu sumnju, niti nas opravdava pri tvrdnji da doista ne znamo.

Fundacionalističkom pečatu djela Wittgenstein mjestimično suprotstavlja oblik epistemičkog relativizma – ideje poznatije po tvrdnji da ne postoji jedinstveni sustav zaključivanja koji bi ljudi trebali rabiti, i to zato što su različiti sustavi podjednako dobri, a odgovor na pitanje o vrijednosti sustava zaključivanja postaje ovisno o činjenicama koje osobe ili grupe koriste taj sustav te u kojem se kulturnom, tehnološkom i historijskom okruženju odvijaju naše epistemičke

² Brojevi u zagradama označavaju broj paragrafa iz djela *O izvjesnosti*, dok brojevi uz oznaku "Fl" paragraf iz *Filozofijskih istraživanja*.

prakse: ono što vrijedi kao znanje i spoznajna tvrdnja iz jedne perspektive, ne mora vrijediti iz druge. Sustav vjerovanja u kojemu naše spoznajne tvrdnje i sumnja u iste dobivaju smisao takav je da njegova promjena može obrnuti ono što u njemu vrijedi kao iskustvena i ono što Wittgenstein naziva “gramatička” propozicija. No kakve su ove potonje?

Naime, Wittgensteinov motiv pisanja bilješki čija će kompilacija na kraju rezultirati posthumno izdanim djelom *O izvjesnosti*, bilo je djelo G. E. Moorea, *Obrana zdravog razuma (Defence of Common Sense)* u kojemu ovaj navodi određene tipove rečenica za koje smatra da sa sigurnošću može reći da ih zna upravo zbog njihova “zdravorazumskog”, tj. intuitivno prihvatljivog karaktera. Od rečenica koje navode Moore i Wittgenstein mogu se razaznati četiri tipa:³

- i) Transhistorijske propozicije – one su neupitne za sve razumne osobe (npr. “Zemlja postoji već dugo vremena.” i “Mačke ne rastu na drveću.”).
- ii) Propozicije koje se s vremenom mijenjaju – one su otkrivene u nekoj vremenskoj točki i nakon toga zauzimaju središnje mjesto u odnosu na druge propozicije (npr. da postoji mozak u ljudskoj lubanji ili da voda ključa na 100 °C).
- iii) Općenito primjenjive personalne propozicije – propozicije za koje je svaki pojedinac sam za sebe siguran (npr. “Imam dvije ruke.”, “Zovem se XY.”).
- iv) Personalne propozicije koje su individualno izdiferencirane – one su dio moje subjektivne slike svijeta (npr. da sam većinu svoga života proveo u Hrvatskoj).

Za Moorea ovakve tvrdnje impliciraju postojanje od svijesti nezavisnog svijeta čime se po njemu ujedno opovrgava skepticizam. Wittgenstein će reći da su takve rečenice izuzete od sumnje, poput *nosača*⁴ na kojima se okreću sva pitanja i sumnje koja postavljamo (341). Drugim riječima, jezična igre sumnje uvijek počiva na nečemu što je izvan sumnje: “Tko bi htio sumnjati u sve, ne bi došao do sumnje. Jer sama igra sumnje već pretpostavlja sigurnost.” (115, isto u: 220, 354,151), a sumnja koja bi u sve sumnjala uopće ne bi bila sumnja (450, 625). Wittgenstein hoće reći da bi sumnja poput one kartezijskog skeptika u postojanje vanjskog svijeta, ili sumnja u Mooreove rečenice (npr. “Ja znam da je ispred mene ruka.”), za sobom povlačila i sumnju u samo

ČEMU
8.16/17
OŽUJAK
2009.

3 *A Wittgenstein Dictionary*, Glock, Hans-Johann (ed), Blackwell Publishers, Oxford, Malden, 1996.

4 Zato se takve rečenice u literaturi na engleskom jeziku nazivaju *hinge propositions* (nosive propozicije).

značenje naših riječi (npr. "ruka") (Ol:369, 456, 234).⁵ Ali nema smisla govoriti i istovremeno sumnjati u mogućnost semantičkog znanja jer se sama sumnja konstituira riječima u čije se značenje sumnja. Rečenica poput "Ne mogu znati što ove riječi znače." samoopovrgavajuća je – ako je istinita, onda je i besmislena! Skeptik je ovdje poput one figure koja pili granu na kojoj sjedi. Još točnije: Da ja bez skrupule rabim riječ "ruka" i sve ostale riječi svoje rečenice, štoviše da bih stajao pred ničim, čim bih pokušao dvojiti – pokazuje da *nedvojbena* pripada u bit jezične igre, da pitanje "Kako znam..." potiskuje jezičnu igru ili je dokida. (Ol:370 kurziv dodan, usp. 457)

Mooreove rečenice imaju "specifičnu logičku ulogu" u sustavu naših iskustvenih rečenica utoliko što su one "čisto iskustvene rečenice", ali do kojih ne dolazimo istraživanjem (136, 138), a kao takve podsjećaju na Kantove sintetičke sudove *a priori*.⁶ Wittgenstein govori o njima kao o temeljima operiranja mislima i jezikom (401), kao o "baštinjenoj podlozi na kojoj razlikujem između istinitog i neistinitog" (94); one konstituira našu "sliku svijeta" te funkcioniraju kao "nosači" na kojima se sva naša pitanja i sumnje kreću (341). Naziva ih *gramatičkim* rečenicama (57, 58) jer one u našoj lingvističkoj praksi imaju funkciju izražavanja (gramatičkih) pravila, a razlika između njih i empirijskih rečenica jest kao razlika pravila jezične igre i poteza unutar jezične igre napravljenog u skladu s tim pravilom (95). Prema tome, gramatička rečenica "Ja znam da ovdje postoji ruka." izražava pravilo "Rečenica 'ja ne znam' u ovom slučaju nema smisla" iz čega slijedi da ni rečenica "Ja znam." nema smisla (58). Kako je značenje riječi njihova upotreba u jeziku (Fl: 43), a gramatička pravila standardi za ispravnu upotrebu riječi, tako gramatičke propozicije fiksiraju sustav vjerovanja, određuju značenja, i postavljaju uvjete racionalnosti određujući granice smislene sumnje i onoga što može vrijediti kao opravdanje. U njih se ne može sumnjati jer skeptik ne može niti formulirati svoju sumnju, a da ne upotrijebi diskurs čiji sami uvjeti uporabe legitimiraju ono u što on želi sumnjati.⁷ U tom smislu struktura Wittgensteinova argumenta nastoji utvrditi nužne uvjete postojanja sumnje poprimajući sljedeću formu: mora postojati neki Y ako postoji neki X kojemu je Y njegov nužan uvjet. Drugim riječima, Wittgenstein ovdje primjenjuje transcendentalni argument: temeljna vjerovanja omogućuju sustav i samo unutar njega spoznajne tvrdnje i sumnje postaju inteligibilne.

⁵ A ako ne bi, onda bi nešto ipak trebalo ostati neupitno. Naime, značenje riječi. Međutim, iskustvena je činjenica da neka riječ znači to i to (519).

⁶ Usp. Grayling, op. cit.

⁷ Drukčije govoreći, skeptikove sumnje gube smisao (56) jer njihova smislenost implicitno pretpostavlja konceptualni okvir koji sumnjanjem skeptik eksplicitno napada.

Ljudi ne uče eksplicitno propozicije kao što su one Mooreove, jednako kao što se i pravila igre mogu naučiti "čisto praktično", a da nam se eksplicitno ne navedu (95, 143, 159, 476).

U smislu u kojem – s jedne strane, zbog svoje apriornosti, a s druge strane, empiričnosti – Mooreove rečenice podsjećaju na sintetičke sudove *a priori* (usp 308), Wittgenstein uvodi motiv koji će se u raznim oblicima kontinuirano provlačiti kroz njegovo djelo, a to je da ne postoji oštra granica između empirijskih i gramatičkih rečenica (52) – rečenica koja jednom funkcionira kao iskustvena rečenica, drugi puta može biti tretirana kao pravilo (309, 319); hipoteza kao temeljno načelo istraživanja (87, 96); iskustvena rečenica kao norma opisivanja (167); rečenica podložna provjeravanju kao pravilo provjeravanja (98); rečenica unutar jedne metode kao metodološka rečenica (318). Jezične se igre mijenjaju s vremenom (256), a s time i pojmovi i značenje riječi (65) i ono što se ljudima čini razumno ili nerazumno (336). Metaforom riječnog korita i rijeke koja njime teče Wittgenstein prispodobljava gramatičke i empirijske rečenice, pri čemu se njihov odnos s vremenom može mijenjati; empirijske rečenice mogu se ukrutiti i služiti kao korito za neukružene, tekuće empirijske rečenice, dok krute rečenice mogu postati tekuće:

Mitologija može ponovno dospjeti u tok, riječno korito misli može se pomaknuti. Ali ja razlikujem kretanje vode u koritu od pomicanja korita; iako ne postoji precizna granica između toga dvoga. (97)

Sustav u kojemu naše spoznajne tvrdnje i sumnje podjednako imaju smisla takav je da njegova promjena može preokrenuti ono što vrijedi kao jedno i drugo. No tenzije između fundacionalizma i relativizma čine se evidentnima kada u usporedbi s ovim Wittgenstein, posve antirelativistički, piše: "Reći: Mi na kraju možemo navesti samo takve razloge koje *mi* smatramo razlozima, ne kaže ništa" (599). Objašnjenje koje bi eventualno moglo služiti kao točka konvergencije ovih dvaju suprotstavljenih stavova bilo bi sljedeće: ako se među temeljnim konstitutivnim propozicijama sustava vjerovanja uvrste kontingentne propozicije (propozicije čija negacija ima smisla), temelj – a time i sam sustav – postaje podložan promjeni.⁸ Otuda mogućnost "pomicanje korita" i relativizam.

Wittgenstein će tvrditi da se u temeljne propozicije ni ne može sumnjati, niti ih se može opravdati s obzirom na to da se njihova izvjesnost pretpostavlja u svakom prosuđivanju, pa i u samoj sumnji (56, 308, 494). Iako Moore za njih tvrdi da ih *zna*, takve rečenice nisu spoznajne tvrdnje – on zapravo

⁸ Jedna od takvih temeljnih, "nosivih" propozicija je i "Znam da nikad nisam bio na mjesecu". Takva propozicija u mreži naših vjerovanja očito da nema isti status kao što je imala u Wittgensteinovo vrijeme (106-11, 286, 662-7)

tvrdi da vjeruje da ih zna (Ol: 137). Ako ih Moore doista zna, onda mora postojati mogućnost odgovora na pitanje *kako* ih zna te shodno tome mora podastrijeti razloge (117, 243, 484, 564), a to ovdje nije moguće jer ne postoje fundamentalnija vjerovanja koja bi ih kao razlozi podupirali, tj. ono što se navodi kao razlog i/ili evidencija za tvrdnju nije ništa sigurnija od same tvrdnje (243, 250).

Za epistemički subjekt, doduše, može postojati sigurnost i izvjesnost glede takvih tvrdnji, ali iz toga ne proizlazi znanje, bez obzira na to što nas on možda uvjeravao u svoje znanje (12-15).⁹ Ovo Wittgenstein naziva "subjektivnom" izvjesnošću i ona je psihološko stanje. No postoji i "objektivna" izvjesnost koja označava nezamislivost sumnje ili zablude te pripada različitoj kategoriji od znanja (194, 308).¹⁰ Ona, kao funkcija nedvojbenosti, prije je svojstvo sustava i gramatičkih propozicija koje konstituiraju smisao propozicija. Pouzdanost nekog vjerovanja ovisna je o njegovoj ulozi unutar sustava vjerovanja; vjerovanje je pouzdano ako se na njega može pozvati kako bi opravdalo neko drugo vjerovanje, ali samo ne potrebuje opravdanje.

Najpoznatija Wittgensteinova epistemološka tvrdnja jest da su znanje i sumnja korelativni pojmovi, tj. da spoznajne tvrdnje imaju smisao samo ondje gdje postoji mogućnost sumnje (121). Kako se u njih ne može sumnjati, a da se ne uruši cijeli sustav, pa i sam smisao sumnje, ovdje se ne može govoriti o *znanju*. Takve su rečenice slične psihološkim iskazima u prvom licu, kao, npr., "Znam da me boli.", pa Wittgensteinov stav ovdje konvergira s čuvenim *argumentom privatnog jezika* izloženog u *Filozofijskim istraživanjima*. Negacije takvih iskaza besmislene su budući da nema smisla sumnjati u to imam li bolove. Jezik se zloupotrebljava kada konstruiramo gramatiku epistemički privatnih (mentalnih) termina kao što je "bol" po modelu fizičkih objekata. Kao što reći "Ja znam." ima smisla samo ondje gdje ima smisla reći i "Ja ne znam.", tako i logičko isključivanje mogućnosti da netko drugi *ima* nešto kao što je moja bol, povlači za sobom izostanak smisla kada kažem da ja to *imam* (Fl: 398). Također, kao i kod Mooreovih propozicija, rečenice kao "Druga osoba ne može imati moju bol." ili "Samo ja mogu znati boli li me." gramatičke su propozicije koje izražavaju pravila za uporabu psiholoških termina kao, npr., ono da ovdje nema mjesta sumnji. "Znam da me boli." analogna je rečenici "Znam da imam dvije ruke." u smislu što ni do jedne ne dolazimo istraživanjem i opservacijom. Stoga Wittgenstein psihološke rečenice u prvom licu prezenta

⁹ Međutim, Wittgenstein ipak dopušta da propozicije tipa 'Znam da p' (pri čemu je p Mooreova propozicija) mogu imati svakidašnju primjenu u iznimnim, kontekstualno diferenciranim slučajevima (23, 347-350, 387, 412, 423, 433, 622).

¹⁰ Usp. Glock, op. cit.

ne tretira kao spoznajne tvrdnje, deskriptive ili izvještaje o privatnim mentalnim entitetima i procesima iz unutrašnjosti bića, nego tipično kao *izraze stanja* ili iskustva. Po tome, reći "Boli me." ima sličnu ekspresivnu funkciju kao neverbalne manifestacije emocija, stavova i tako dalje, kao što su, na primjer, plač, grimasa ili specifična gesta, a djeca se od malena uče supstituirati jedan oblik bolnog ponašanja drugim (Fl: 244) .

U normalnoj lingvističkoj praksi "Ja znam da p" rezerviramo za slučajeve:

- a) u kojima se opisuje jedno činjenično stanje koje jamči da je ono što znamo činjenica (12);
- b) u kojima također ima smisla govoriti o vjerovanju (i o tome da se bude uvjerenim), o neznanju ili o sumnji;
- c) gdje postoji odgovor na pitanje "Kako znaš to?";¹¹
- d) gdje postoji logička mogućnost sumnje i pogreške.

Jedan od većih prigovora koji se mogu uputiti Wittgensteinu jest njegovo izjednačavanje skepticizma i idealizma (19, 24, 37) i suprotstavljanje potonjeg realizmu (37). Prvo proizlazi iz ograničenog shvaćanja idealizma kao tvrdnje koja poriče opstojnost vanjskog svijeta i svođenja skepticizma na isto. No idealizam je metafizička teza, a skepticizam epistemološki izazov koji nas poziva na opravdanje naših vjerovanja i epistemičkih praksi. Skepticizam nije ni direktna tvrdnja o nemogućnosti znanja (agniologija).¹² S druge strane, istinitost idealizma ne isključuje istinitost realizma jer je prvo, kako smo već rekli, metafizička teza, a drugo epistemološka, i ne postoji razlog, bar u načelu, zašto ne bi postojao realistički oblik idealizma ili antirealistički oblik materijalizma.¹³

Bez obzira na moguće prigovore, Wittgenstein nam u ovom djelu nudi socijaliziranu epistemologiju koja je ostavila traga na disciplinama poput sociologije znanja i filozofije znanosti, pa tako u Wittgensteinovoj ideji "forme reprezentacije" možemo već naći prefiguraciju Kuhnovog pojma "paradigme" – konkretnog znanstvenog dostignuća koje fungira kao model za sav kasniji rad.¹⁴ Međutim, zbog lapidarnosti izraza i posvemašnjeg nemara za eventualnog čitatelja, Wittgensteinove bilješke, koje više izgledaju kao kakav filozofski

ČEMU
8.16/17
OŽUJAK
2009.

¹¹ Ako to pitanje postavimo na tvrdnju "Znam da imam bolove.", možemo (a) svoje znanje pokušati opravdati odgovorom "Zato što osjećam to.", međutim, takvo nešto nas ne može zadovoljiti jer nije moguće imati bolove, a ne osjećati ih, ili osjećati ih, a nemati ih, što se svodi na to da smo na pitanje zapravo odgovorili sa "Znam da imam bolove zato što ih imam." što nije valjano s obzirom na to da se opravdanje sastoji u tome da se apelira na nešto neovisno (Fl: 265); (b) introspekcija ovdje također ne pomaže jer ona pretpostavlja da možemo "vidjeti da li ih imamo", što nema smisla jer ne postoji nešto takvo kao što je uočavanje ili pogrešno uočavanje vlastite boli, a nejasno je kako se može govoriti o identifikaciji osjeta ako ne postoji mogućnost pogrešne identifikacije.

¹² Za razliku skepticizma i agniologije, vidi Grayling (2007) "Scepticism and Justification".

¹³ Vidi Grayling (2001) "Wittgenstein on Scepticism and Certainty".

¹⁴ Bloor, David, "Sociology of Knowledge", u: *A Companion to Epistemology*, Jonathan Dancy, Ernest Sosa (eds.).

dnevnik, nego išta drugo, ispunit će svoju svrhu samo za one čitatelje koji se namjere njegovo djelo doista i razumjeti.

ČEMU
8.16/17
OŽUJAK
2009.

LITERATURA

BILETZKI, ANAT I MATAR, ANAT (2006) "Ludwig Wittgenstein", u: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, URL: <http://plato.stanford.edu/entries/wittgenstein/>

BLOOR, DAVID (1997) "Sociology of Knowledge", u: Jonathan Dancy i Ernest Sosa (eds.), *A Companion to Epistemology*, Malden, Oxford: Blackwell Publishers.

GLOCK, HANS-JOHANN (ED.) (1996) *A Wittgenstein Dictionary*, Oxford, Malden: Blackwell Publishers.

GRAYLING, A. C. (2001) "Wittgenstein on Scepticism and Certainty", u: Glock, Hans-Johann (ed.), *Wittgenstein: A Critical Reader*, Malden, Oxford: Blackwell Publishers, str. 305-321 (dostupno i na: <http://www.acgrayling.com/Witt/Wittgenstein1.html>).

GRAYLING A. C. (2007) "Scepticism and Justification", URL: <http://www.acgrayling.com/scepticism/Scepticismjust.html>)

WITTGENSTEIN, LUDWIG (2007) *O izvjesnosti*, Zagreb: Nakladni zavod Globus.

WITTGENSTEIN, LUDWIG (1998) *Filozofijska istraživanja*, Zagreb: Nakladni zavod Globus.

ČEMU
8.16/17
OŽUJAK
2009.